

O‘SMIR SHAXSINING SHAKLLANISHIDA OILANING O‘RNI

Mambetiyarova Venera Reyimbaevna

Berdaq nomidagi QDU,

Pedagogika va psixologiya kafedrasí o‘qítuvchisi

veneramambetiyarova@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079311>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy hayotning ijtimoiy-psixologik asosini tashkil etuvchi shaxslararo munosabatlar, tarbiya borasida to‘plangan tarbiya uslublari, ota–onalarning farzandlarga bo‘lgan munosabatlarida o‘zaro yordam, bir–birini qo‘llab-quvvatlash, hamkorlikda ish olib borishga doir tadqiqotchilarning fikrlari tahlil qilingan. Maqola yakunida muallifning shaxsiy xulosalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Oila tinchligi, “begonalashuv sindromi”, oilaviy hayot, “Qattiqqo‘llik, talabchanlik”, “kichik omadsiz” usuli.

Jahon miqyosida Global integratsiya va axborotlashuv jarayonlarining jadal rivojlanishi tufayli, insonlarning oila institutiga bo‘lgan tasavvurlarida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Ayniqsa, oilaviy hayotning ijtimoiy-psixologik asosini tashkil etuvchi shaxslararo munosabatlar tizimida an‘analarning salmoqli ravishda o‘zgarishi va psixologik muvozanatning zaiflashuvi yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Shu jumladan, ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarda “begonalashuv sindromi” ning shakllanishi tobora ko‘proq namoyon bo‘lmoqda. Oila, oilaviy munosabatlar, ayniqsa oiladagi ota–onalar bilan farzandlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar insoniyat jamiyati yuzaga kelgan ilk davrlardan buyon, shuningdek, bugungi kunda ham eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib kelmoqda. Ma‘lumki, Markaziy Osiyo, jumladan O‘zbekistonda tarbiya borasida to‘plangan tarbiya uslublari kamol topayotgan yosh avlod ta‘limi hamda tarbiyasida ma‘rifiy ahamiyatga ega. O‘zbek xalqi barcha sharq xalqlari kabi oilaga, bola tarbiyasiga juda katta ahamiyat bergan. Bu an‘ana avloddan-avlodga, xalq donishmandligining timsoli sifatida o‘tib kelgan va milliy madaniyatimizda o‘ziga xos o‘rin tutadi. Mustaqil O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida keltirilishicha: “oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir”. Oila tinchligi, uning barqarorligi, oila a‘zolarining hamjihatligi ko‘p jihatdan shu oilani tashkil etuvchilarining o‘zaro munosabatlariga, ularning oilaviy rollar haqidagi tasavvurlarining aniq va to‘g‘ri shakllanganligiga bog‘liq. Bunday ijtimoiy tasavvurlar o‘zaro munosabatlar jarayonida, oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit va tarbiyaning qay yo‘sinda yo‘lga qo‘yilganligiga bog‘liqdir. O‘zbek oilasida ijtimoiy tasavvurlarning, jumladan, oilaviy rollar haqidagi tasavvurlarning qanday ekanligi, ularning jamiyat holati, oila baxt saodati bilan bog‘liqligi mustaqil O‘zbekiston sharoitida o‘ziga xos yetuklikka ega [4].

Oilada bola shaxsini shakllantirish, oilaviy munosabatlar, ota–onalar bilan farzandlarning o‘zaro munosabatlari muammolarini o‘rganish doimo insoniyat jamiyati taraqqiyoti davomida keng ilmiy jamoatchilik diqqat e‘tiborida bo‘lgan. Bu borada o‘zining bolajonligi va oilaparvarligi bilan farqlanib turuvchi o‘zbek xalqining urf–odatları va milliy (fenomenligi) etnik xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha Respublikamizning oilashunos olimlari o‘zlarining munosib xissalarini qo‘shganlar.

Hozirgi kunda O‘zbekiston miqyosidagi oila va oilada bola shaxsining etnik stereotip va etnik ustanovkalarini o‘rganish maqsadida Respublikamizning pedagog va psixolog olimlari, o‘zbek oilasining va xalqining o‘z farzandlari bilan o‘zaro munosabatlari va o‘zbek xalqining etnopsixologik xususiyatlari masalalarini o‘rganishda o‘z xissalarini qo‘shmoqdalar.

Oilada bola tarbiyasi yuzasidan pedagog, faylasuf va psixolog olimlar ilmiy jihatdan o‘zbek xalqining etnik ustanovkalarini o‘rganish maqsadida izlanishlar olib borishgan.

M.O.Inomova ta’kidlaganidek, - tarbiya nazariyasi nuqtai–nazaridan milliy xarakterni shakllantirish, bu shaxsning aqliy, ahloqiy, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik va estetik kabi ko‘p qirrali tarkibiy qismlarini yaxlit jarayon sifatida amalga oshirishni anglatadi. Bunda milliy tarbiya shaxsni o‘z hulqi, millati bilan bog‘laydi [3].

Yirik psixolog olimlardan M.G.Davletshin, - oilada ota–onalarning farzandlarga bo‘lgan munosabatlarida o‘zaro yordam, bir–birini qo‘llab-quvvatlash, hamkorlikda ish olib borish, oilada mehnatni taqsimlash, xo‘jalik ishlariga ko‘maklashish kabi muammolar yechilmas ekan, ular o‘rtasida doimiy tushunmovchiliklar, aytishib qolishuv va nizo–janjallar yuzaga kelib turishi mumkinligi to‘g‘risida gapiradi.

E.G‘.G‘oziev, o‘zbek xalqining etnopsixologiyasi va bolalar tarbiyasini o‘rganar ekan, uning tarixiy an‘analari, urf–odatları, udumlari, rasm–rusumlari, ahloq me‘yori, turmush tarzi, ma’naviy qadriyatları, shaxslararo munosabatlari, muloqot maromi va boshqa xususiyatlari turli xalqlarnikidan ma’lum darajada tafovutlanishi haqida to‘xtalib o‘tadi. Shu bilan birga, ota–onaga, tug‘ishganlarga nisbatan milliy to‘g‘ri yo‘g‘rilgan munosabat, qarindoshlik rishtalari ham milliy ruhiyatni aks ettirishi hamda oila a‘zolarining o‘zaro samimiy munosabatlari, ayniqsa, atrofıdagilar bilan muntazam ravishda salomlashib yurish kabi xususiyatlar, milliy urf–odatlarimizning ibratli va o‘ziga xos bir ko‘rinishi ekanligini ta’kidlaydi [2].

B.R.Qodirov o‘z izlanishlaridan birida oila va iste’dodli bolalar, ulardagi muammolar va yechimlarni o‘rganish borasida bolalardagi ichki imkoniyatlar oilaviy muhit ta’siri ostida shakllanib borishi hamda ota–onalarning ana shu shakllanayotgan

layoqatlarga sharoit yaratishlari orqali, ularni yanada rivojlantirishlari mumkinligini ta’kidlaydi. Olim o’z tadqiqotlarida, bolaning har qanday qiziqish va intilishlariga oila a’zolarining sezgirligi, avvalambor, ota–onaning ahamiyat berishi, undagi pinhoniylay oqatni qobiliyatga aylantirish xususiyatini yuzaga keltiradi. Demak, oilada aqliy zakovati mukammal rivojlangan iste’dodli bolalarni yuzaga keltirishda, ota–onalarning sezgirligi va ularning ta’sirchan munosabatlari muhimdir, degan fikrni ilgari suradi [5].

V.M.Karimova, ota–onalarga xos xususiyatlar ularning farzandlariga ham xuddi shu sifatlarni shakllanishi imkonini berishligi haqida toxtalib, quyidagi fikrlarni bildiradi. Masalan: Ota–ona o’z oilasida oilaviy an’analarni muntazam ravishda tashkil qilib borishi bolalar shaxsining shakllanishida, oilaparvarlik sifatlarining rivojlanishida muhim asos bo’ladi. Mana shu tadbirlarda bola ishtirokining ta’minlanishi esa, unda oila a’zolariga bo’lgan hurmat, hamdardlik va hamfikrlilik kabi sifatlarni, yoshlikdan tashabbuskorlik, mustaqil ish yuritish ko’nikmasini, uning insonlarga nisbatan muomala malakalarini shakllantirishga yordam beradi, deb ta’kidlaydi [4].

T.M.Adizova o’z ijodiy ishlarida, - o’zbek oilalarida o’smir bolalar shaxsining muloqotga kirishuvchanlik sifatlarini oiladagi o’zaro munosabatlarni o’rganuvchi usullar yordamida aniqlashga muvaffaq bo’lgan. Tadqiqotchi ta’kidlaganidek, ota–onalar va bolalar o’rtasidagi o’zaro munosabatlar bolaning xarakteri shaxsiy psixologik xususiyatlarini tarkib topishida katta rol o’ynaydi. Ya’ni, oilada ota–onalar va bolalarni o’zaro munosabatlari bolaning muloqotchanlik sifatlari shakllanishining asosiy manbai bo’lib hisoblanadi. Oilada ota–onalarning bolalariga ishonch bilan qarashi, uning xatti–harakatlarini qo’llab-quvvatlashi natijasida bolada ochiq-ko’ngillik, muomalaga tez kirishuvchanlik sifatlari, yoki, aksincha, ota–onalarning o’z bolalariga nisbatan demokratik usulida yondoshuvi natijasida muloqotga kirishuvchanlik sifatlarini shakllanishiga, yoki, ularga nisbatan “Qattiqqo’llik, talabchanlik” munosabatda bo’lish usuli bo’yicha yondoshuvi natijasida, farzandlaridagi xissiy ta’sirchanlikning ortishiga, ya’ni, bola psixikasining jarohatlanishiga, muomaladagi qat’iyatsizlikka olib kelishi, shu bilan birga, ota–onaning farzandiga nisbatan munosabatning “kichik omadsiz” usuli bilan yondoshuvi natijasida, bolada muloqotchanlik sifatlarining past darajada rivojlanishiga, xavotirlanishning ortishiga, o’ziga ishonchning yo’qolishiga sabab bo’ladi, deb ta’riflaydi [1; 48-54, b.54-56].

Xulosa qilib aytish mumkinki bolalar va ota-onalar o’rtasidagi munosabatlar muammosi o’smirlik davrida psixologik rivojlanishning dolzarb muammolaridan

biridir. Ushbu muammoning jiddiyligi va ahamiyati rivojlanishning asosiy dilemmasi bilan bog‘liq: o‘smir ota-onadan ozod bo‘lishga intiladi, lekin shu bilan birga ota-onalarni qabul qilish va qo‘llab-quvvatlashdan zerikadi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosaga olib keladi: ota-onalar o‘spirinning avtonomiyasini shakllantirishga hissa qo‘shishlari va shu bilan birga o‘zaro mehr-muhabbat va ota-onalarning obro‘li uslubiga tayanib, o‘shish jarayonini psixologik qo‘llab-quvvatlashlari kerak. O‘smirlik davrida muvaffaqiyatli rivojlanish uchun ota-onalarga ishonchli bog‘lanish juda muhimdir. Tengdoshlar bilan munosabatlar ijobiy rivojlanish omillari sifatida ota-onalar bilan munosabatlarni o‘rnini bosa olmaydi. O‘smir va ota-onalar o‘rtasidagi nizolar o‘shishning majburiy atributi emas, ular o‘smirlik davrida shaxsning shakllanishida ham ijobiy, ham salbiy rol o‘ynashi mumkin.

Adabiyotlar

1. Адизова Т.М. Оиладаги ўзаро муносабат усуллари ва ўсмир ёшидаги болалар шахсининг мулоқотга киришувчанлик сифатлари. //Оила- Давлат таянчи: /ТДПУ, Илмий мақолалар тўплами. - Тошкент, 1998. - № 75. - Б. 48-54.
2. Ғозиев Э.Ғ. Ўзбек халқининг этнопсихологияси ва бола тарбияси / Ўзбек оиласининг этнопсихологик муаммолари: Республика илмий- амалий анжуман материаллари. – Т., 1993. - Б.8-9
3. Иномова М.Ўзбек оилаларида болаларни маънавий-ахлоқий шаклланишида миллий кадриятлар//Ўзбек оиласининг этнопсихологик муаммолари: Республика илмий-амалий анжуман материаллари.-Т., 1999. -Б. 38-40.
4. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. -Т.:Ўқитувчи, 1994.- 96 б.
5. Қодиров Б.Р. Оила ва истеъдодли бола: муаммо ва ечимлар //Ўзбек оиласининг этнопсихологик муаммолари: Республика илмий-амалий анжуман материаллари. –Т., 1993. –Б. 10-11